

Wstęp

Termin „teoria umysłu” (*theory of mind*, ToM) odnosi się do systemu pojęć (umysłowego modelu) służącego do wyjaśniania i przewidywania zachowania innych ludzi (Brüne, Brüne-Cohrs, 2006; Tirassa, Bosco, Colle, 2006). W tym celu odwołujemy się do intencji, uczuć, przekonań (tzn. nieobserwowalnych stanów mentalnych). Współczesna dyskusja dotycząca problematyki teorii umysłu łączy perspektywy wielu specjalności w ramach:

- psychologii porównawczej (Call, Tomasello, 1999; Call, Tomasello, 2008; Martin, Santos, 2013);
- psychologii rozwojowej (Mink, Henning, Aschersleben, 2014; Wu, Su, 2014; Baron-Cohen, 1995);
- psychologii poznawczej (Białecka-Pikul, 2002);
- psychopatologii (Brüne, Brüne-Cohrs, 2006; Dodell-Feder, Delisi, Hooker, 2014; Rossell, Van Rheenen, 2013; Sprong, Schothorst, Vos, Hox, Engeland, 2007);
- neuropsychologii klinicznej (Apperly, Samson, Humphreys, 2009; Fernandez-Duque, Baird, Black, 2008; Happé, 1999; Henry, Phillips, von Hippel, 2014; Milders, Ietswaart, Crawford, Currie, 2006);
- psycholingwistyki (Kurcz, 2011).

Badania nad rozwojem ToM wskazują, że ontogeneza teorii umysłu przebiega w podobny sposób w różnych kulturach (Liu, Wellman, Tardif, Sabbagh, 2008) i około czwartego roku życia dzieci zaczynają rozumieć, iż stany mentalne drugiej osoby mogą się różnić nie tylko od ich własnych, ale również od stanu rzeczywistości (Baron-Cohen, Wheelwright, Hill, Raste, Plumb, 2001). Większość badaczy uznaje, że nabycie powyższej zdolności jest przejawem posiadania teorii umysłu (Białecka-Pikul, 2002).

Studia z zakresu neuropsychologii klinicznej pokazują, że uszkodzenie mózgu u osoby dorosłej może skutkować zaburzeniami funkcjonowania społecznego, a w szczególności: obniżeniem empatii (Hillis, 2014; Shamay-Tsoory, Tomer, Aharon-Peretz, 2005), izolacją społeczną (Lezak, 1995), trudnościami w rozumieniu sarkazmu i ironii (Bivona i in., 2013; Channon, Pellijeff, Rule, 2005; Martin, McDonald, 2003), obniżeniem kompetencji społecznych (Hynes, Stone, Kelso, 2011; Spatt, Zebenhöler, Oder, 1997) i niedostosowaniem ekspresji emocjonalnej do sytuacji (Beeman i Chiarello, 1998). Powyższe zaburzenia mogą wynikać z dysfunkcji teorii umysłu (Milders, Fuchs, Crawford, 2003). Mimo trzech dekad rozważań nad ToM nadal wiele pytań pozostaje bez odpowiedzi. Do najciekawszych z nich należy pytanie, w jaki sposób nasz mózg tworzy reprezentacje nieobserwowalnych stanów mentalnych drugiej osoby. Jest to pytanie o mechanizmy leżące u podstaw ToM oraz ich mózgowo korelaty.

W Polsce liczba prac nad zagadnieniem teorii umysłu jest stosunkowo niewielka i koncentruje się na ontogenezie ToM (Gałkowska, Hernik, Haman, 2010; Haman, 1992; Haman, 2002; Hernik, 2007; Putko, 2003; Putko, 2004a), relacji między ToM a innymi funkcjami poznawczymi u zdrowych dzieci (Białecka-Pikul, 2002; Kielar-Turska, Białecka-Pikul, Skórska, 2006; Putko, 2004b; Putko, 2008; Radomska, Horodziejczyk, 2006) oraz w populacji klinicznej dzieci chorych na autyzm (Pisula, 2000) i dorosłych chorych na schizofrenię (Kucharska-Pietura, 2008). Zgodnie z wiedzą autorek, przedstawiana tu publikacja jest pierwszą tego typu w Polsce, a jej celem stało się opisanie zaburzeń ToM w kontekście stanu innych funkcji poznawczych u pacjentów z uszkodzonym mózgiem. Należy podkreślić, że spójnego ujęcia tego problemu brakuje także w literaturze zagranicznej, ponieważ większość badaczy zajmuje się jedynie bardzo wąskimi aspektami ToM, co utrudnia formułowanie wyczerpujących wniosków.

Coraz bardziej odczuwa się ponadto brak prac pokazujących, w jaki sposób uszkodzenia mózgu wpływają na ToM. Konsekwencją jest pomijanie tej skomplikowanej funkcji w diagnostyce zaburzeń poznawczych. Tymczasem sprawne funkcjonowanie ToM warunkuje satysfakcjonujące kontakty jednostki z otoczeniem, które są kluczowe dla niwelowania izolacji społecznej pacjentów neurologicznych. Poznanie architektury ToM wydaje się niezbędne do określenia stopnia jej zaburzenia w przypadku pacjentów z uszkodzonym mózgiem oraz do organizacji postępowania rehabilitacyjnego, którego celem byłoby

usprawnienie funkcjonowania w zakresie ToM. Tę właśnie problematykę podjęto w tej pracy.

Termin „teoria umysłu” traktowany jest jako bliskoznaczny dla pojęć: „mentalizowanie (*mentalizing*)”, „umysłowa atrybucja”, „wnioskowanie dotyczące stanów mentalnych innych osób” (Frith, Frith, 2003). Termin „architektura systemu pojęciowego” określa rodzaje reprezentacji umysłowych oraz procesy poznawcze zaangażowane w ich realizowanie, a także ich wzajemne relacje (Gryko-Sobańska, Łojek, 2011). Oprócz poziomu strukturalnego (rodzajów reprezentacji umysłowych) architektura funkcjonalna systemu pojęciowego jest także determinowana przez biologię układu nerwowego (Wróbel, 2010). Niniejsza publikacja dotyczy więc systemu pojęciowego (oraz podsystemów) związanego z tworzeniem atrybucji stanów mentalnych innych osób oraz procesów poznawczych, biorących udział w realizacji tej funkcji. Badania poświęcone temu problemowi były prowadzone na gruncie neuropsychologii klinicznej z udziałem pacjentów, którzy doznali uszkodzenia mózgu w wieku dorosłym. W pracy wykorzystano metody neuropsychologii poznawczej polegające m.in. na analizie asocjacji oraz dysocjacji funkcji poznawczych.

Książka jest adresowana do psychologów różnych specjalności, głównie psychologów poznawczych oraz neuropsychologów pracujących z pacjentami neurologicznymi z zaburzeniami procesów poznawczych. Skierowana jest również do specjalistów i studentów szeroko rozumianych neuronauk (biologów, lekarzy, filozofów, psychiatrów), w kręgu zainteresowań których znajdują się reprezentacje procesów mentalnych. Treści zaprezentowane w pracy mogą także okazać się cennym źródłem informacji dla rodzin i opiekunów pacjentów mających w wyniku choroby zaburzenia w zakresie rozumienia stanów mentalnych innych osób.

Poniższa monografia została przygotowana na podstawie rozprawy doktorskiej zatytułowanej *Architektura teorii umysłu: zdolność jednorodna czy wieloaspektowa? Badania osób z uszkodzonym mózgiem* autorstwa Agnieszki Pluty napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Emilii Łojek w ramach studiów doktoranckich na Wydziale Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego. Praca naukowa była finansowana ze środków na naukę w latach 2009–2011 jako projekt badawczy.